

Олена Шевченко

ст. науковий співробітник науково-дослідного відділу
 Образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва
 Національний музей історії України
 (Київ, Україна)

Olena Shevchenko

Senior Researcher,
 Research Department of Visual Art
 and Decorative Applied Art,
 The National Museum of the History of Ukraine
 (Kyiv, Ukraine)

**ЗБРОЯ ПЕРСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ
 В КОЛЕКЦІЇ
 НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**WEAPON OF PERSIAN ORIGIN
 IN THE COLLECTION
 OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE**

Анотація

У статті досліджуються взірці зброї та спорядження XVII–XIX ст. перського (іранського) походження, більшість із яких надійшли до музею з приватного зібрання Богдана Ханенка.

Ключові слова:

Національний музей історії України, колекції, зброя, Богдан Ханенко.

Abstract

The article examines the samples of weapon and equipment of the 17th–19th centuries of Persian (Iranian) origin, most of which came to the museum from the private collection of Bohdan Khanenko.

Keywords:

National Museum of the History of Ukraine, collection, weapon, Bohdan Khanenko.

Мистецтво є дзеркалом, яке відображає фундаментальні цінності культури та той унікальний спосіб, у який культурні спільноти споглядають світ, єднаючи його частини в єдине ціле. «Мистецтво ісламу» або «мусульманське мистецтво» як поняття не дорівнює «релігійному мистецтву мусульман», а є набагато ширшим і охоплює величезний комплекс культурних явищ й артефактів, народжених впродовж майже 14-ти століть народами, об'єднаними ісламською релігією як основою духовного і суспільного життя. За всього розмаїття історичних та регіональних проявів мистецтва мусульман, їхнє спільне духовне підґрунтя надало ісламській художній культурі легко пізнаваних рис¹.

У Національному музеї історії України зберігається невелика колекція пам'яток ісламського походження, утворена друкованими джерелами, предметами декоративно-ужиткового мистецтва, ювелірного та зброярського мистецтва, які заслуговують на окрему увагу дослідників не лише в історичному контексті, а і в мистецтвознавчому. З-поміж усіх вище означених музейних пам'яток особливим значенням та історичною цінністю володіють предмети зброї, привабливі за формою і оздобленням, містичні та загадкові, які є свідченням не лише художньої майстерності, але й складних історичних процесів у розвитку народів Сходу.

У нашому повідомленні представлено зразки холодної зброї та захисного спорядження, що мають іранське (перське) походження. Всі вони записані до перших двох томів інвентарних книг із шифром «З» фондової групи «Зброя та спорядження», мають короткі описи в декілька рядків і, за винятком декількох предметів, зовсім не містять відомостей про походження, крім запису – «старі музейні фонди»². Довгі роки велася робота по вивченню цих експонатів та встановленню історії походження кожного окремого предмету. Що вдалося дізнатися про предмети перського походження представлено у пропонованому дослідженні.

Кинджали східного походження вражають своєю унікальною конструкцією, майстерністю декоративного оздоблення та міцністю сталі. Їхні клинки таушовані золотом, піхви виготовлені зі шкіри та срібла, оздоблені прикрасами. Саме в цих кинджалах втілювалися смаки й уподобання майстрів різних часів і країн. Географія їхнього походження широка. У народів Кавказу, Близького й Середнього Сходу кинджал, як меч і шабля у європейців, був ознакою воїна. Його вручали юнакові,

¹ Мистецтво ісламу в музеях України: збірник матеріалів наукового семінару на честь 120-річного ювілею Марії Вязьмітіної (1896–1994). 25–26 квітня 2016 р., Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків / упорядниця Г. Б. Рудик, передмова. – К.: «Видавництво «Фенікс», 2017. – С. 5.

² Перші записи в інвентарній книзі зброї, зроблені у 1948 році, не містять відомостей про походження у зв'язку з втратою облікової документації музею у роки Другої світової війни.

що досяг повноліття, і він мав із гідністю носити його все життя. Кинджал оберігав честь чоловіка, його роду, батьківщини³.

У першому томі інвентарної книги зброї Національного музею історії України записано вісім перських кинджалів XVII ст. Усі нотатки зроблені в повоєнний період, частина предметів визначена як запоясні ножі⁴.

Іранський кинджал (інв. № 3-3) має сталевий гладенький клинок незначної кривизни, руків'я катушкового типу, зовні оздоблене кольоровою перегородчастою емаллю. Піхви дерев'яні і також оздоблені емаллю в тому ж стилі, що і руків'я. Торець руків'я оздоблений каменем зеленого кольору.

Кинджал (інв. № 3-4) має руків'я, виготовлене зі слонової кістки із зображенням фігур людей з обох боків. Клинок незначної кривизни, дволезовий, із повздовжнім ребром у вигляді стилізованої змії. Основа клинка прикрашена золоченим орнаментом у вигляді квіток. Піхви дерев'яні, обтягнуті шкірою чорного кольору. На усті піхов – опукла металева обіймиця із шкіряною петлею, металевий наконечник закінчується кулькою. Клинок цього кинджала був корозований, пошкоджений та випадав із розколотого надвоє руків'я. У 2014 р. проведено реставрацію кинджала, в результаті чого він набув експозиційного вигляду. Одночасно з проведенням реставраційних робіт, була і спроба дослідити кинджал. На жаль, не вдалося встановити його походження в музейній колекції, але було визначено, що кинджал виготовлений у XIX ст., тобто значно пізніше, аніж датований в інвентарній книзі⁵.

Кинджал «коджар» (інв. № 3-6), записаний як «Ніж запоясний іранський. XVII ст.». Має булатний клинок значної кривизни з двосторонньою заточкою леза. По центру, вздовж леза з обох боків розміщено ребро жорсткості. На черен кинджалу змонтоване руків'я катушкового типу, виготовлене із слонової кістки. Руків'я утворене двома фігурними щічками, зовні прикрашеними різьбленими зображеннями: з одного боку – рослинний орнамент, з іншого – фігура людини. Піхви дерев'яні, обтягнуті шкірою. Прибор піхов срібний, утворений із устя, край якого доповнений псевдозерню, та наконечника, що закінчується кулькою. На усті розміщено рухоме кільце для підвішування. **(Рис. 1)**

Рис. 1.

Кинджал «коджар» (інв. № 3-8), також записаний як іранський запоясний ніж XVII ст., має булатний клинок значної кривизни з двосторонньою заточкою леза. По центру, вздовж леза з обох боків розміщено ребро жорсткості. Руків'я катушкового типу, утворене двома, зовні гладенькими, фігурними щічками, виготовлене із слонової кістки. Піхви дерев'яні, обтягнуті шкірою з металевим прибором, що утворений із наконечника, який закінчується кулькою.

Кинджал (запоясний ніж) за інв. № 3-12 має булатний клинок значної кривизни із двосторонньою заточкою леза. По центру, вздовж леза з обох боків розміщено ребро жорсткості. Руків'я катушкового типу, виготовлене зі слонової кістки та змонтоване на черен кинджала. Утворене двома фігурними щічками, зовні прикрашеними різьбленими зображеннями людських фігур: з одного боку – чоловіка та жінки, з іншого – двох жінок та дитини. На розширених краях руків'я, вгорі та внизу, на горизонтальних поясах розміщені написи арабською в'язю. Піхви дерев'яні, зовні обтягнуті шкірою з тисненим орнаментом з одного боку. Прибор піхов срібний, утворений із наконечника, який закінчується кулькою.

Є в колекції ще два кинджали (інв. №№ 3-13, 3-15), що мають трохи інше оздоблення. Це запоясні ножі з крутими ребрами жорсткості, металевим руків'ям та дерев'яними піхвами, також обкладеними металом. Основа лез із обох боків та металеві рукояті інкрустовані золотом, прикрашені рослинним орнаментом та написами. **(Рис. 2, 3)**

³ Косів М. Музей упокореної зброї. – Львів: «Каменярь», 2006. – С. 23.

⁴ НМІУ. Інвентарна книга «Зброя та спорядження». – Т. 1.

⁵ Джулай М., Шевченко О. Кинджал з колекції НМІУ: історія і реставрація // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Зб. наук. праць міжнародної наук.-практичної конференції. – К., 2016. – С. 100–106.

Рис. 2.

Рис. 3.

У процесі дослідження, завдяки роботі з архівними джерелами в Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків⁶, вдалося встановити, що кинджали з інвентарними номерами 3-3, 6, 13, 15 походять із зібрання Б. Ханенка і передані до Державного Республіканського історичного музею згідно акту у 1937 р.

Окрему групу предметів холодної зброї складають шаблі. В музейній колекції декілька сотень шабел, але особливу увагу привертають шаблі східного походження, виконані майстрами Ірану, Туреччини, Кавказу, що викликають захоплення міцністю сталі, своїм художнім оздобленням.

Шабля перського походження XVIII ст. (інв. № 3-754). Клинок шаблі значної кривизни, з неглибоким долом майже по всій довжині. Клинок біля руків'я з обох боків прикрашений фігурними картушами з таушованими написами та зображеннями. Хрестовина фігурна, з опущеними вниз кільйонами, з обох боків оздоблена таушованими написами; руків'я рогове. Піхви обтягнуті шкірою, доповнені металевими обіймицями з написами⁷. (Рис. 4)

Рис. 4.

⁶ НМІУ. Інвентарна книга «Зброя та спорядження». – Т. 1.

⁷ Тоїчкін Д. Атрибуція шаблі та шолому типу «кула-худ» з колекції НМІУ та Одеського музею західного та східного музею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbroeznav.com/?book-review=atrybutsiia-shabli-z-kolektsii-ta-sholomiv-typu-kulakh-khud-kulah-khud-z-kolektsii-nmiu-ta-odeskoho-muzeiu-zakhidnoho-ta-skhidnoho-mystetstva>.

Та на особливу увагу заслуговує предмет, який займає почесне місце в експозиції музею. Це унікальна шабля «карабеля», що репрезентує зброю кримської еліти, не є шамширом у класичному розумінні. Це приклад шаблі, в конструкції якої використано іранський клинок, що було притаманне зброярським традиціям в Османській імперії і, меншою мірою, в Речі Посполитій.

Шабля (інв. № 3-1172) має клинок, типової для шамширів форми, односторонній, гострокінцевий. До музейного зібрання надійшла в 1956 р. із Бахчисарайського музею згідно з наказом МК УРСР. Згідно з припущенням Д. Тоїчкіна та О. Галенка, висловленим у статті, опублікованій у «Військово-історичному альманасі» № 2 за 2008 р., шабля належала кримському хану, що підтверджується таушованим золотом написом на клинку. У нижньому восьмикутному картуші стоїть авторський знак, своєрідний «знак якості», що перекладається як «робота Асодаллага Ісфгані». А напис, нанесений у верхньому мигдалеподібному картуші, свідчить про власника чи, принаймні, замовника шаблі, який безперечно, належав до династії Гераїв⁸.

Ще один різновид холодної зброї, який був досліджений та введений у науковий обіг провідним науковим співробітником НМІУ О. Попельницькою, – **перський парадний палаш** XIX ст. із прямим двостороннім клинком. Він має металеве руків'я з ромбічною голівкою з потовщенням у центральній частині, декороване у техніці сріблення. Клинок має широкий дол, доповнений прямокутними перетинками з позолоченим рослинним орнаментом, біля п'яти клинка та на вістрі розміщено золочені написи арабською в'яззю⁹.

І насамкінець звернемо увагу на захисне спорядження перського походження. У 1946 р. жителькою м. Києва Н. А. Агафоновою музею були запропоновані для закупівлі три предмети, що зберігалися в її сім'ї. На засіданні фондово-закупівельної ради було вирішено придбати представлені предмети за 750 карбованців. Так у музейному зібранні з'явилися – **щит** (3-504), **шолом** (3-505) та **наруч** (3-506). У 2013 році спорядження було відреставровано. В результаті проведених реставраційних робіт зовнішня поверхня відкрила вишуканий рослинний орнамент та арабську в'яззю, оздоблену посрібленою насічкою¹⁰. **(Рис. 5)**

⁸ Галенко О., Тоїчкін Д. Козацький шамшир: реальність чи гарна вигадка?// Військово-історичний альманах. – № 2. – К., 2008. – С.126–154.

⁹ Попельницька О. Перський парадний палаш XIX ст. з зібрання Б.Ханенка в колекції НМІУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/29465>

¹⁰ НМІУ. Інвентарна книга «Зброя та спорядження». – Т. 1.

Рис. 5.

Щит круглий, масивний, зовні опуклий та доповнений у центральній частині чотирма шишечками-умбонами, по краю опоясаний латунним обідком. Лицьова поверхня щита суцільно прикрашена гравірованим рослинним орнаментом у вигляді завитків, квітів та листочків. У центральній частині орнамент розділений вісьмома фігурними овалами, що з'єднані між собою, утворюючи стилізовану багатопроменеву зірку по центру. В центрі кожного овалу розміщена стилізована ро-

зетка. По краю щит прикрашений чотирма вузькими гравірованими поясками, заповненими рослинним орнаментом. Між ними широкий пояс, який суцільно заповнений арабською в'яззю. Всі зображення та написи ташовані жовтим та білим металом.

Шолом «кула-худ» із крутобокою сфероконічною тулією. Верхня частина тулії прикрита дископодібною пластиною, в яку вгвинчений чотиригранний шпиль-навершя. З фронтального боку шолома розташований наскрізний виступаючий фігурний паз, в який вправлена рухома стрілка-наносник. Стрілка з обох боків закінчується фігурними підтрикутної форми пластинами, що прикрашені ташуванням. По обидва боки від стрілки-наосника розміщені циліндричні пази, в які вставлялося пір'я для прикрашання шолома. Вся лицьова поверхня шолома суцільно оздоблена рельєфним рослинно-геометричним орнаментом, ташованим золотом та сріблом. У нижній частині по колу розміщено напис арабською в'яззю. По нижньому краю шолома, по колу, пробиті дрібні наскрізні дірочки, в які вправлена сітка-бармиця, виготовлена з дрібних дротяних кілочок. Внутрішня поверхня шолома гладенька.

Наруч видовжений, зовні злегка опуклий. Один край розширений, має овальне завершення, протилежний – звужений. Уся лицьова поверхня суцільно прикрашена рельєфним рослинно-геометричним орнаментом, зовні доповненим ташуванням. Із внутрішнього боку наруч гладенький.

Ще один **шолом перського типу** (інв. № 3-1338) за конструкцією подібний до попереднього, але відрізняється за художнім оформленням. Уся зовнішня поверхня оздоблена написами по обводу та зображеннями птахів, жінок, чоловіків у фігурних картушах. Шолом також піддавався реставрації, в результаті чого було відновлено шпиль-навершя та захисна сітка-бармиця. На жаль, історія походження цього предмету в музейній колекції наразі не встановлена.

Відповідно до зображальних джерел, шоломи «кула-худ» виникли в Ірані у XVI ст., пізніше поширились у Передній, Середній та Південній Азії. У деяких регіонах мусульманського світу їх продовжували використовувати до другої половини XIX ст. На основі класичного «кула-худу» сформувалися численні різновиди: «індо-перський», «шолом демона», «пташиний шолом» тощо. Традиційну перську символіку часів почав реанімувати ще Аббас I, вона набула величезної популярності на «палацових» виробках пізніших часів. Від початку XIX ст. чимало шоломів в Ірані виготовлялося спеціально для європейських колекціонерів¹¹.

Ще два предмети озброєння мусульманського походження, записані до інвентарної книги у 1955 р., – це **бойові сокири**. Перша – «табар» (інв. № 3-794), знайдена у 1949 р. на вулиці Малій Житомирській у Києві учнями 147 школи М. Міщенком та Ю. Кондюбою. Ще одна сокира (інв. № 3-829) двобічна, суцільно вкрита рослинним орнаментом та написами, походить із довоєнної колекції НМІУ. Бойові сокири «табар» або ж «табарзин» використовувалися в Османській імперії, Персії, Armenії, Індії та ін. країнах Сходу. Слово «табар» із значенням «сокира» перейшло у вірменську і слов'янські мови. З перської мови слово «табарзин» перекладається як «сідло-сокира». Це пояснюється з тим, що таку зброю, зазвичай, використовували кавалеристи. Табар мав одне чи два серпоподібних леза. Відрізняло його тонке руків'я, майже завжди металеве. Такі сокири мали свої варіації, іноді поєднуючи два різновиди зброї¹².

Отже, підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що музейна збірка зброї має певну кількість експонатів східного походження, які виконані з особливою турботою та любов'ю. Притаманне зброї східного походження своєрідне художнє та стилістичне оздоблення, виражене в оригінальному декорі та написах, формі і будові складових, відрізняє її від європейських зразків, розкриваючи найкращі технічні та художні таланти багатьох зброярів, які були причетні до її появи. Вона несе відбиток найсильніших почуттів воїнів, адже вони поклали на неї сподівання – збереження власного життя та перемогу ціною життя ворога. Таким чином зброя є не лише атрибутом воїна чи його прикрасою, а здатна виразно повідати про людський світ, до якого вона належала¹³.

¹¹ Тоїчкін Д. Атрибуція шаблі та шолому типу «кула-худ» з колекції НМІУ та Одеського музею західного та східного музею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbroeznav.com/?book-review=atrybutsiia-shabli-z-kolektsii-ta-sholomiv-typu-kulakh-khud-kulah-khud-z-kolektsii-nmiu-ta-odeskoho-muzeiu-zakhidnoho-ta-skhidnoho-mystetstva>.

¹² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikiqube.net/wiki/tabar_\(axe\)](https://uk.wikiqube.net/wiki/tabar_(axe)).

¹³ Сіваченко Є. Українські самураї чи японські козаки. Каталог виставки. – К., 2016.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Галенко О., Тоїчкін Д. Козацький шамшир: реальність чи гарна вигадка?// Військово-історичний альманах. – № 2. – К., 2008. – С. 126–154.

Джулай М., Шевченко О. Кинджал з колекції НМІУ: історія і реставрація// Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Зб. наук. праць міжнародної наук.-практичної конференції. – К., 2016. – С. 100–106.

Косів М. Музей упокореної зброї. – Львів, «Каменярь», 2006. – С. 23.

Мистецтво ісламу в музеях України: збірник матеріалів наукового семінару на честь 120-річного ювілею Марії Вязьмітіної (1896–1994). 25–26 квітня 2016 р., Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків / упорядниця Г. Б. Рудик, передмова. – К.: «Видавництво «Фенікс», 2017. – С. 5.

Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків Української Академії наук. Провідник. – К., 1924.

НМІУ. Колекція зброї та військового спорядження. Альбом. – К.: «Мистецтво», 2011. – С. 5.

НМІУ. Інвентарна книга «Зброя та спорядження». – Т. 1.

Сіваченко Є. Українські самураї чи японські козаки. Каталог виставки. – К., 2016.

Попельницька О. Перський парадний палаш XIX ст. з зібрання Б. Ханенка в колекції НМІУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/29465>.

Тоїчкін Д. Атрибуція шаблі та шолому типу «кула-худ» з колекції НМІУ та Одеського музею західного та східного музею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbroeznav.com/?book-review=atrybutsiia-shabli-z-kolektsii-ta-sholomiv-typu-kulakh-khud-kulah-khud-z-kolektsii-nmiu-ta-odeskoho-muzeiu-zakhidnoho-ta-skhidnoho-mystetstva>.

Тоїчкін Д. Дослідження XXI ст. Рецензія на книгу М. Хорасані «Наступальна та захисна зброя з Ірану, від доби бронзи до епохи Каджарів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=IDP=&S21STR=geo_2009_11_314.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikiqube.net/wiki/tabar_\(axe\)](https://uk.wikiqube.net/wiki/tabar_(axe)).

Альона Якубець

Завідувачка відділу новітньої історії України
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Aliona Yakubets

Head of the Department of the Modern
History of Ukraine,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**РАДІОМОВЛЕННЯ ТА РАДІОПРИЙМАЧІ
ЯК ВАГОМИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОВСЯКДЕННЯ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ
У 1940-Х – 1970-Х РОКАХ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ПУБЛІКАЦІЯМИ ЖУРНАЛУ «ПЕРЕЦЬ»)**

**RADIO BROADCASTING AND RADIO RECEIVERS
AS A SUBSTANTIAL FACTOR IN THE DAILY LIFE OF UKRAINIANS
IN THE 1940TH – 1970TH
(BASED ON THE MATERIALS OF THE COLLECTION
OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE
AND PUBLICATIONS OF THE «PERETS» MAGAZINE)**

Анотація

У статті аналізується розвиток радіомовлення та відповідних технічних засобів (насамперед – радіоприймачів) в Україні з 1940-х по 1970-і роки та їх значення у повсякденному житті широких верств населення. Базовими джерелами для розкриття теми слугували експонати з фондів Національного музею історії України та публікації журналу «Перець».

Ключові слова:

гучномовець, історія повсякдення, Національний музей історії України, Перець (журнал), радіомовлення, радіоприймач, УРСР.

Abstract

The article analyzes the development of radio broadcasting and relevant technical means (primarily, radio receivers) in Ukraine from the 1940s to the 1970s and their significance in the general population's daily life. The basic sources of the study were exhibits from the collection of the National Museum of the History of Ukraine and the publications of the «Perets» magazine.